

HAKAS DESTAN DAİRESİNDEN BİR KADIN KAHRAMAN: HUBAN ARIĞ

A HEROINE FROM KHAKASSIAN EPIC CIRCLE: HUBAN ARIG

Yaprak Pelin ULUIŞIK*

ÖZ: Yaşamış oldukları geniş coğrafya üzerinde, gelecek nesillere çok sayıda sözlü anlatı ürünü, özellikle de destan bırakan Türklerin kadın kahraman bakımından en fazla örneğe sahip olan destanları, Hakas Türklerine aittir. Altın Ariğ, Ay Huucın, Ah Çibek Ariğ ve Huban Ariğ gibi destanlar, savaşçı kadın kahramanların anlatıldığı Hakas destanlarından Türkiye Türkçesine aktarılan örnekler arasındadır. Bu destanlardan Huban Ariğ, bir destan kahramanında bulunması gereken özelliklerin yanı sıra, erken dönem destan örneklerinde görüldüğü üzere, ana kahramanının bünyesinde ve destan genelinde mitolojik unsurların ağır bastığı bir destandır.

Yapılan incelemeler sonucunda kahramanın olağanüstü doğumu, ad alması, fiziksel özellikleri, atı, savaş giyimi ve gereçleri, erginlenme sürecine girerek maceraya atılışı, ölümü gibi kahramanlık destanlarında genel itibarıyla mevcut olan basamakların, Huban Ariğ destanında da mevcut olduğu söylenebilir. Makalede bilhassa dikkat çekilmek istenen özellikler ise mitolojik altyapısı sayesinde destanda yer alan ve anlatı geleneği içerisinde yüzyıllardır kendini korumayı başaran olağanüstü varlıklardan yardım alma, sihirli nesnelere sahip olma, yeraltına inme, şekil değiştirme, hava olaylarına müdahale etme, ölüyü diriltme ve hastayı sağaltma, sihir (büyü) yapma gibi özelliklerdir. Bu özelliklerin tamamı, ilk dönem şamanlarına ait özelliklerdir ve tam bir savaşçı, iyi bir lider ve dünya nizamını sağlama konusunda öncü destan kahramanı Huban Ariğ, bu özellikleri bünyesinde barındırdığı için Sibiryah sahası Türk destanlarının kahramanlarından en çok incelemeye değer bulunanlar arasında yer almaktadır.

Makalede, özelde Huban Ariğ destanının ana kahramanı üzerinden Hakas Türklerinin alp kız yiğitlik destanlarındaki kadın kahramanların özellikleri, genelde ise mitolojik unsurları ağır basan Sibiryah sahası Türk kahramanlık destanlarında kahramanların özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Kahramanın özelliklerinden söz edilirken Huban Ariğ destanının nazım parçalarından da örnekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Huban Ariğ, Hakas, mitoloji, destan, kahraman, kadın kahraman.

ABSTRACT: *Khakass Turks, among other Turkic people, have the majority of the female heroine epics. Epics like Altın Ariğ, Ay Huucın, Ah Çibek Ariğ and Huban Ariğ are among the examples of female heroine epics that are translated to Turkish dialect that is spoken in Turkey. Among these epics Huban Ariğ, as seen in the early epic examples, has mythological elements which are dominant in both main character and in epic in general, besides the features that must be found in a epic hero.*

As a result of the research it can be said that, steps that are found in all heroic epics such as the epic hero's extraordinary birth, name taking, physical properties, horses, war clothing and equipment, the process of maturity, entering into the adventure and death; are also present in

* Öğr. Gör. Dr. - Gazi Üniversitesi Türk Dili Bölümü/Ankara - ypeline@hotmail.com

the epic Huban Ariğ. Specifically emphasized features in this article, owing to their mythological base, had their place in epics and narrative tradition that let them to survive for centuries, are as follows; getting help from extraordinary beings, having magical objects, going underground, shape changing, interfering atmospheric phenomena, resurrecting dead, healing the patient and casting spells. All of these features belong to early shamans. Having the superior characteristics such as being a true warrior, a great leader and a pioneer in providing the world order, Huban Ariğ is one of the heros in Turkic epic that is worth researching most.

This article gives information in particular, about the characteristics of heroines in female warrior prowess epics of the Khakas Turks through the main character of the Huban Ariğ epic; and in general, gives information about the characteristics of the heroes in Siberian field Turkic prowess epics in which predominates mythological elements. While explaining the characteristics of the heroine, examples from the verses of the Huban Ariğ epic are also presented.

Keywords: *Huban Ariğ, Khakass, mythology, epic, hero, heroine.*

Giriş

Hakas Türklerinin “alıptığ nımah” adını verdikleri, şiir formatında, epik anlatmaları mevcuttur ve bu anlatmalar, bir veya birden çok kahramanın halkı için sergilediği önemli, sabırlı ve gerilimli mücadeleleri konu alan Hakas kahramanlık destanlarını oluşturmaktadır (Ergun, 2010: 32). Yüzyıllar boyunca Hakas haycıları (destan anlatıcıları) tarafından icra edilen bu destanlar hem müzikalite hem de motif açısından oldukça zengindir. Hakas destanları, geç yazıya geçirildikleri halde toplumdaki güçlü Şamanizm etkisiyle ve yazıya geçirildikleri döneme kadar toplumun çok fazla coğrafya ve kültür değişikliğine uğramaması sebebiyle Türk destanları içerisinde önemli ölçüde mitolojik unsura sahip olan destanlardandır. Bu destanlarda Sibiryaya sahası dışında Türk coğrafyasındaki birçok destanda nadiren örnekleri görülen ve şüphesiz bu destanları etkilemiş olan olağanüstü varlıklardan yardım alma, sihirli nesnelere sahip olma, yeraltına inme, şekil değiştirme, hava olaylarına müdahale etme, ölüyü diriltme ve hastayı sağaltma, sihir (büyü) yapma vb. mitolojik unsurlara yer verilmiştir. Hakas destanlarının, diğer Sibiryaya sahası Türk destanları gibi, birden fazla destan katmanına sahip oldukları gözden kaçmasa da mitolojik altyapıları sayesinde birçok Türk destanının en temel şekillerine dair ipuçları taşıdıkları açıktır. Hakas Türklerinin destanları sadece bu özellikleri ile değil, kadın yiğitlik destanları ile de dikkati çekmektedir. Az sayıda derlenmiş ve çok daha az sayıda Türkiye Türkçesine aktarılmış Hakas destan örnekleri içerisinde ana kahramanları erkek olan destanlardan çok kadın olan destanlar ilgiyi üzerlerinde toplamaktadır. Huban Ariğ destanı da hem mitolojik unsurların belirgin bir şekilde destanda yer alması hem de bu unsurların bir kadın kahramanın bünyesinde toplanmış olması bakımından incelenmeye değerdir.

Kahraman Huban Arığ'ın Özellikleri

Kadın kahramanlı Hakas destanlarında olağanüstü doğum ile ilgili çeşitli motiflere rastlamak mümkündür. Örneğin Ay Huucın, gökteki yedi tanrının en küçüğünün bağışlaması ile at bir çiftten doğar veya Ah Çibek Arığ ve Altın Arığ gibi destan kahramanları kutsal sayılan bir kayada dünyaya gelir (Koçak, Çolak, 2018: 3). Huban Arığ destanında kullanılan motif ise daha önce hiç çocukları olmamış, yaşlı bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya gelme şeklindedir. Olağanüstü doğumun ayrıntısına girilmeden bu motif verildikten hemen sonra, bir an önce kaosu düzene sokabilmesi için çocukluğundan da bahsedilmeyen Huban Arığ destan sahnesine, Hara Han'ın altın tüylü ak köpeğinin canlı hosto okunu yakalamasına yardım etmek üzere atının sırtında dörtnala koşturan; altmış saç örgüsü arkasında, elli saç örgüsü omzunda, kızıl ipek gömlekleli bir kız olarak çıkar. Diğer destan kahramanları gibi o da atı, savaş giyimi ve gereçleri ile birlikte yaratılmıştır ama bu ilk sahnede, üzerinde savaş giyimi ve zırhı yoktur. Onun savaş giyimi ve kullanacağı gereçler, annesi Hıyan Arığ tarafından zamanı geldiğinde kendisine verilmek üzere kara bir sandığa konularak saklanmıştır.

Türk destan kahramanları belirli bir kahramanlık gösterdikten sonra ad alırken Huban Arığ, destanın başında zaten bir ada sahiptir. Hara Han'ın ağabeyi Han Hartığa, Huban Arığ'ın "*Hara Han babalı, Hıyan Arığ analı, kızıl kır atlı, Huban Arığ olurum...*" (Davletov, 2006: 45) diyerek kendi adını kendinin verdiğini söyler ve destanda Huban Arığ'ın kendini "Kara denizin kıyısında, kara karlı dağ doruğunun dibinde yurt sahibi, Hara Han atalı, Hıyan Arığ analı, kızıl kır atlı Huban Arığ" şeklinde tanıttığı görülür.

Türk destanlarında kahramanların genellikle ağzı kırmızı bir şekilde dünyaya gelmek, avcunda kan pıhtısı veya yada taşı ile doğmak, belirgin bir bene sahip olmak vb. fiziksel olarak ayırt edici bir özelliklerle doğdukları bilinir. Kadın kahramanlı Hakas destanlarının diğer örneklerinde olduğu gibi Huban Arığ destanında da kahraman, böyle ayırt edici bir fiziksel özelliğe sahip değildir. Huban Arığ ile babası Hara Han ilk karşılaştıklarında, zorlu bir mücadeleden çıkıp gelmiş olan kızına şöyle bir bakan Hara Han, Huban Arığ için "*Kanlı vücudunda yara izi yoktur, / Katı kemiğinde birleşimi yoktur. / Soluduğu soluğu alev gibi, / Baktığı gözü köz gibi. / Kırılacak kemiği yoktur, / Ağzından çıkan soluğu, / Ak alev olup yayılmakta. / Göğsünden çıkan buğusu, / Kök alev olup saçılmakta...*" (Davletov, 2006: 57) şeklinde düşüncelerini belirtir. Ayrıca kartal gibi yakıcı, puhu gibi derin bakışları olduğu anlatılan Huban Arığ'ın bir kulağı ile yeraltını bir kulağı ile yer üstünü dinleyebildiği bilgisi de destanda verilmiştir.

Uzun ve uyanamayacak şekilde bir alp uykusuna yattığı anlatılmayan ama birkaç yerde kalın uykuya dalıp dinlendiği belirtilen Huban Arığ'ın, bir yere sefer çıkmadan veya savaşmaya gitmeden önce acıkmamak üzere

yemeğini yediği ve susmamak üzere suyunu içtiği vurgulanır. Ardından giyimini giyinir, demir zırhını üzerine geçirip kalın zırhını donanır, gereçlerini yanına alır ve kızıl kır atına atlayarak sefere çıkar. Onun sefere çıkarken nasıl hazırlandığı şu destan satırlarıyla örneklendirilebilir: “*Sırt boyunları pekişmiş, / Göz odaları [yeniden] alevlenmiş. / Kaburga kemikleri güçlenmiş. / Kollarına güç girmiş. / Kalın zırhlarına donanmaktalar [ki], / Pencere ev birlikte dönmektedir. / Ekipmanı, varsa, hazırlamaktalar [ki], / Tirmeli ev tamamen dönüyormuş gibi olmaktadır. / Alpın atacağı canlı hostoyu / Sağ ceplerine koydular, / Alpi vuracak çelik kılıçlarını / Sol yana kuşandılar. / Güzel evden dışarı çıktılar.*” (Davletov, 2006: 89)

Huban Arığ, düşmanlarını genelde hazırlıksız yakalar; onu karşısında gören giyimsiz, silahsız düşmanlar yurtlarının dağılacak gününün geldiğini hemen anlar. Altmış ve elli yordamı (hileyi) çok iyi bilen ve onları uygulamak konusunda usta olan Huban Arığ, uzun mücadelelerin sonunda amansız düşmanların canını almayı başarır ve bu sırada onun ne eteği buruşur ne de bir yerine kan bulaşır. Güreşirken kaptığı kolu kapandan katı, tuttuğu eli demirden sağlamdır. Attığı tokadın sesini yeraltında, yeryüzünde ve gökyüzünde duymayan kalmaz. Bir alpı kaldırıp yere vurdu zaman, yerden kalkan duman yüzünden günlerce göz gözü görmez. Güneş’in ve Ay’ın önü bu dumanla öyle bir kapanır ki ikisi de görünmez olur. Bu nedenle gündüz ile gece ayırt edilemez. Kar düşmeyen dağ doruklarına kar, kırağı düşmeyen yazılara kırağı düşer. Sarı ışık ülkesinde yaşayan Salaçın Arığ adlı kadın savaşçı ile giriştikleri ikili mücadelede Huban Arığ’ın gücünün boyutları şu şekilde anlatılmaktadır: “... / (Onlar) Kaburgalarını kırmaktalar, / Boğalar gibi horlamaktalar. / Omurga kemiklerini ezmekteler, / Boğalar gibi boynuzlarıyla çarpışmaktalar. / Birbirlerini yaş ağaç gibi eglemekteler. / Birbirlerini yaş kayış gibi çekmekteler. / Geniş taş yatacak biçimde yan yana gelmekteler, / Kaygan taş birbirlerini sürmekteler. / Katı taşları teperek dağıtmaktalar, / Katı kayayı teperek ezmekteler. / ... / Huban Arığ, kara topraktan [düşmanını] kaptı, silkti. / Uzaya dek kaldırıp / Sırtını altı yerden / Belini beş yerden tepip kırdı. / ... / Salaçın Arığ ölüverdi.” (Davletov, 2006: 164)

Huban Arığ kızıl kır atını öyle bir sürer ki bu sürüş sırasında kara yer değirmen gibi döner, beşik gibi sallanır ve düzleşir, uzay ters düşüp düzeler, asla sallanmayan katı kayalar sallanır, dağlar gürlere, zirveler kum gibi ezilir, denizler kıyısından taşar ve yayılır, rüzgarlar eser ve kasırgalar oluşur. O at sürdüğü zaman onun ön tarafı Ay’ı aydınlatır. Arka tarafı ise Güneş’e gölge bırakır yani Huban Arığ ile Güneş tam karşılıklı yönlerde oldukları zaman onun gölgesi Güneş olan yöne doğru düşer; bu da demektir ki Huban Arığ, Güneş’ten daha kuvvetli bir ışık kaynağıdır. Atına kamçı vurduğunda at, adeta atar okun biçimini alıp atılan ok gibi atılıp gider; uçar kuşun biçimine girip uçan kuş gibi uçup varır. Solucan gibi uzanır, yılan gibi evrilir. Huban Arığ’ın kızıl kır atı geniş taşlı yere tepinip değerek koştuğunda alevli odlar arkasında yanar; kaygan taşlı yere tepinip değerek

koştuğunda kızıl alevli odlar yanar; yayvan tepinerek koştuğunda dolu, geniş göller oluşur; dikey tepinerek koştuğunda kepçe göller ortaya çıkar. Yırtıcı hayvan o koşarken ayakları altında ezilir; kanatlı kuş diz kapaklarına çarparak kesilir. Dağdan inerken durduğu, dağa çıkarken dinlendiği yoktur. Ay boyu gidilecek yere gecelemeden, yıl boyu gidilecek yere yedi gece sürmeden varır.¹

Huban Arığ'ın ilk savaşı kara yerin altında yaşayan, alp üstünü Kök Molat ve Kögetey Mirgen ile olmuştur. Bu iki düşman, onun yurdunu ve malını alıp götürmektedir. Huban Arığ bu savaş sahnesine Kök Nincil² ile birlikte çıkar. Çelik kılıcını çıkartıp uzaya kadar kaldıran Huban Arığ, kanlı savaşın içine koşup düşman ile savaşmaya başlar. Çok sayıda tok ve semiz mallar kışneyerek, yiğitler ise haykırarak bu hayattan ayrılır. Çok kişinin kanı dökülür. Öyle bir savaş olur ki ak ve kök duman yerden kalkmaz. Ay'ın gözü beyazlaşarak, Güneş'in gözü yeşererek ölür. Kara yer elek gibi sallanır. Ağaçlar ve taşlar ezilir. Yatan ağaç yatay yarılr, duran ağaç dikey kırılır. Ulu dağlar gürüldür, ulu sular şarıldar, yırtılır gider. Akan sular akamaz olur. Kalan mallar otlayacak yer, yırtıcı hayvanlar yatacak yer, kuşlar ise konacak yer bulamaz. Gecenin geldiği göze karanlık vurduğunda, gündüzün geldiği göze ışık çarptığında anlaşılır. Göğün dibi kurur, yerin ucu kesilir. Bu savaşta Huban Arığ ile Kögetey Mirgen'in güreşi tam dokuz gün sürer. Dokuz günün sonunda, tuttuğu yerlerden koca koca etleri kopan Kögetey Mirgen'i Huban Arığ dağın yukarisına dayar, kaptığı gibi havaya kaldırır ve kara kayaya çarparak öldürür. Kök Nincil de benzer bir kahramanlıkla Kök Molat'ın canını bedeninden çıkartır (Davletov, 2006: 70-73).

Babasının ölümünden sonra onun topraklarına ve halkına hanlık etmek üzere başa geçen Huban Arığ, savaşçılık konusunda gösterdiği başarıyı liderlikte de gösterir. Halkına ilk seslenişi şöyle aktarılmıştır: "*Huban Arığ, Han'ın yerine Hanlık cüppesini / Beyin yerine Beğlik cüppesini*

¹ Destanların en önemli motiflerinden biri olan at ile ilgili olarak Huban Arığ destanında "ata duyulan saygı" konusunda önemli bir örnek söz konusudur. Huban Arığ'ın en zor durumlarında koşup ona yardım eden, gücü tükenecek olduğunda ona kendi nefesi ile güç veren ve onu tehlikelere karşı uyaran Han Hartığa'nın kaburgasında kanatlı kara doru atı bir mücadele sırasında ölür ve Huban Arığ onun ardından şunları söyler: "*Ayrılıp ölecek yerimde / Atam olup sen vardın. / Arı gücünü verip / Arı tinimi sen kurtarıyordun. / Geçip ölecek yerimde / Anam olup sen vardın. / Üstün gücünü verip / Geçecek canımı sen koruyordun. / Ayrılıp ölen cansız bedenim / Yabancı ülkesine yatıp / Hayvan ve kuş yemi olmasın / Yırtıcı şeytan [onu] yemesin [diye], / Ata yurduna [bedenini] çıkaracağız. / Geçip ölen cansız bedenim, / Düşman ülkesinde yatıp, / Yönetim sahibi halkın saygısızlığına hedef olmasın [diye] / Ana yurduna ulaştıracağız."* Sonra da dönüp altın tüylü ak köpeğe şunları söyler: "*Altın tüylü ak köpek / Kaburgasında kanatlı kara doru atı, / Ata yurduna götürmek için / Arı gücün yeter. / Sırtına koyup götürürsün. / Geçip ölen, / Kaburgasında kanatlı kara doru atı, / Ana yurduna ulaştırmak için / Üstün gücün yeter. / Omzuna asarak ulaştırdıktan sonra, / Han Hartığa ağabeyimin yanına / Kara kayada yatırırısın."* (Davletov, 2006: 133-134).

² Kök Nincil: Huban Arığ'ın destandaki yol arkadaşlarının başında gelen kadın savaşçıdır. Destan boyunca Huban Arığ ile beraber savaş meydanlarında görülür. Sarıg Sayın ile evlendikten sonra Kök Nincil'e savaş sahnelerinde rastlanmaz.

giydi. / Giyimsiz kişiye / Giyimin en iyisini giydirdi, / Atsız kişiyi [ise] / Atın en iyisine bindirdi. / Yerli halka emir - öğüt verdi: / ‘Açlıkta kimse kalmasın, / Aş yemeğin en iyisini yiyiniz. / Giyimsiz ve kuşamsız / Çapullar giyinip kimse dolaşmasın / Giyimin en iyisini giyiniz. / Para karşılığı kimse sömürülmesin, / Halkı kimse baskı altına almaya kalkışmasın, / Yalnız kulunu at ediniz, / Yalnız balayı er yapınız. / Kulunun ayağını karıştırmayınız, / Sağ ve salim yaşayınız. / Birlik, dirlik ve beraberlik içinde olunuz. / Yakında yurtlu halkla / Bozuşmadan, iyilik ve düzen içinde yaşayınız. / Irkta yurtlu halkla / Düşmanlık etmeden, dostça ve barışça yaşayınız.” (Davletov, 2006: 89)

Sefere çıkmadan önce de halkına seslenen Huban Arıĝ, yukarıda söylediklerine ek olarak onlara şunları da söyler ki bu söyledikleri, destanların genelinde hanların, halklarına seslendiklerinde en sık kullandıkları cümlelerdir: “... Birisi ‘güçlüyüm’ / Öbürü ‘üstünüm’ gibi / Aşırılık düşüncelere kapılmayın, / Barış ve uzlaşa içinde yaşayın.” (Davletov, 2006: 190) Yine Türk destanlarının hemen hepsinde halka seslenişin ardından halkın da yurdun hanına hayır dualar ettiği ve iyi dileklerini sunduğu görülür. Huban Arıĝ destanında da yurdun sahibi Huban Arıĝ halkına ne zaman seslense bu seslenişten hemen sonra halkı da ona minnetini sunmak için genellikle şöyle dua eder: “Yaşınız uzak, yaratanınız yüksek olsun. / Bitmemek üzere canlı olunuz, / Tükenmemek üzere yurtlu olunuz, / Dökülmemek üzere kanlı olunuz, / Sonsuz olmak üzere yurtlu olunuz.” (Davletov, 2006: 89-90)

Huban Arıĝ’ın annesi Hıyan Arıĝ da tam bir liderdir. Onun Huban Arıĝ ile yaptığı bir konuşma, bu konuşma sırasında Huban Arıĝ’a verdiği emirler ve öğütler, onun hitabet sanatını çok iyi bildiğini ve iyi bir yönetici olduğunu gösteren net bir örnek oluşturmaktadır: “Canım balam, Huban Arıĝ / Çocuk yaşta giden özün, / Olgunlaşmış döndün. / Tok ve semiz malını döndürdün, / Ata yurdunu şimdi tutarsın [yönetirsin]. / Onurlu halkı sen geri getirdin, / Ana yurdunu sen şimdi sahiplenirsin. / Düşen baba yurdu / Yeniden şimdi kalktı. / Düşen ana yurdu / İkinci kez şimdi yaratıldı. / Sönmüş odumuz / Yeniden şimdi yandı. / Kurumuş otumuz / Yeniden şimdi büyüdü. / Ayrılıp ölen babanın kemiğini / Altın dağda gömdüm. / Ata yurdunu şimdi sen tutarsın, / Yüce halkının hanı olursun. / Bekçilik edene hanlık, besleyene beğlik edersin. / ... / Üstün aplara yere serdirme, / Belasını arayanlara toprağa serdirme / Öksüzü görsen bağı acısın, / Yalnızı görsen canın acısın. / Yalnız çocuğu er et, / Yalnız kulunu mal et. / Yakında yurtlu halkla / İyilik ve barış içerisinde yaşamak gerek. / Uzakta yurtlu halkla / Düşman olmadan, dostluk içinde yaşamak gerek.” (Davletov, 2006: 86-87)

Bu konuşma, Huban Arıĝ’ın halkına ilk seslenişinden hemen öncedir ve belli ki Huban Arıĝ, annesinin bu doğru ve güçlü konuşmasından etkilenmiştir ki benzer cümleleri kendisi de halkına seslenirken kullanmıştır. Huban Arıĝ’ın asıl amacı, diğer destan kahramanlarının da asıl amacı olan, dünya düzenini tesis etme ve halkları özgürlüğüne

kavuşturmadır.³ “Kahramanın arkaik destanlardan orta dönem kahramanlık destanlarına kadar nihai hedefi, ortaya çıkan sahanın ve zamanın sınırları dâhilinde yeryüzüne düzen getirmektir.” (Kara Düzgün, 2012: 28) Bunun için de Huban Arıĝ vahşi, merhametsiz, zorba düşmana karşı çıkar ve onları bir bir yener. Düşmanın esir alıp zulmettiği halkları özgürlüğüne kavuşturur ve mallarını da alarak kendi yurtlarına gitmeleri için onlara izin verir. Yerli halka ise yurtlarında kalmalarını ve mallarına sahip çıkmalarını öğütler.

Hakas Türklerine ait destanlarda düşmanın benzer özellikler ile tasvir edildiği dikkati çekmektedir. Ah Çibek Arıĝ destanında olduğu gibi Huban Arıĝ destanında da acımasız düşman, yolda güçsüz düşen yaşlı kadın ve adamları ağaç budaklarına asar; yola devam edemeyen malları sırtlarından yarararak öldürür. Erden üstün erlerin canını aldıktan sonra cesetlerini eğri kaya gibi, atlarının kemiklerini ise çatal kaya gibi yıĝar. Gözü doyunca karnı doymayan, kana susamış bu düşman ince hileleri çok iyi bilen, kara düşünceli bir düşmandır. Tasvirlerden anlaşıldığı kadarıyla da ya yeraltından çıkar yani Erlik’in yeraltındaki temsilcilerindendir ya da bu dünyada yaşar yani Erlik’in yeryüzündeki temsilcilerindendir. Tasvirlerde düşman için kullanılan “kara” sıfatı, bunun en belirgin işaretidir. Huban Arıĝ düşmanlarını öldürdüğünde onların parçaları dahi kalmayacak şekilde yok edilmesini ister veya onları kendisi yok eder. Yeniden dünyaya gelmenin söz konusu olduğu bu destan örneğinde böyle kötü varlıkların yeniden dünyaya gelmemeleri için bazı pratiklerin yapıldığı görülür. Düşmanı paramparça ettikten sonra en ufak bir parçası dahi kalmayacak şekilde suya atıp onun suda canlılar tarafından yenilmesi veya ateşe atılıp küle dönüştürülmesi pratikleri, Huban Arıĝ destanında mevcuttur. Bir daha dünyaya gelmemek üzere yakmanın, parçaları dahi kalmayacak şekilde yok edilmenin temelinde arketipsel olarak kemiklerin,

³ Mehmet Aça, “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşılabilir ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yaklaşım Denemeleri” adlı makalesinde Batı Türklerinin (Oğuzların) geniş bir coğrafyaya yayılarak çok daha erken dönemlerde büyük devletler kurabilecek seviyeye gelmeleri sebebiyle onlara ait destanlarda devlet kurma ve dünyaya nizam verme düşüncesinin çok gelişmiş olduğunu; fakat Kuzey ve Güney Sibiry Türk gruplarının destanlarında kahramanların daha çok yurtlarını işgal eden komşu hanlarla mücadele edip daha bölgesel ve daha dar bir çerçevede, daha çok kendi aileleri ve kabileleri adına mücadele ettiğini belirtmiştir (Aça, 2000: 9-10). Sibiry sahası Türk destanlarında üç dünyanın bütünlüğü ve ayrılmazlığı söz konusudur. Bu bütünlük ve ayrılmazlık kahraman sayesinde sağlanmaktadır. Gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı ile ilişkili olan kahraman, Sibiry sahası Türk destanlarının büyük bir kısmında yeraltına inerek burada Erlik başta olmak üzere kötü güçlerle savaşır ve bu savaşlardan galip çıkar. Yeraltında tutsak edilen ve gerçekte yaşadıkları coğrafya belirtilmeyen halkları özgürlüklerine, kendi halkını veya yardım için geldiği yurdun halkını da yurtlarına kavuşturur. Her ne kadar daha erken dönemlerde büyük devletler kurma ve tüm dünyaya hâkim olma anlayışı Sibiry sahası Türk destanlarında görülmesi de bu destanlar, alt dünyaya çekidüzen verip üst dünyanın nizamını sağlama unsurlarını içermeleri bakımından dar bir çerçeve ve coğrafya ile sınırlandırılmaz. Sibiry Türk sahası, dünya nizamını tesis etmek bakımından Batı Türklerinin destanları kadar gelişmiş destan örneklerine sahiptir.

hiçbir zaman yok edilmeyeni temsil etmesi yatar (Estés, 2017: 72). Kemikler tamamıyla yok edilmezse ruhsal güç bu dünyaya geri gelebilir, kişi yeniden dirilebilir. Huban Arıĝ'ın istediği ise bu kötü varlıkların bir daha asla bedenlenmemesidir. Bu nedenle onlar, kemiklerinden eser kalmayacak şekilde yok edilir.⁴

Sibirya sahası Türk destanlarında düşman öldürüldükten hemen sonra atının da öldürüldüğü anlatılır. Buradaki amaç, düşman ne kadar kötü olursa olsun öbür dünyada onun atsız kalmamasıdır. Hakas destanlarından Altın Taycı⁵ ve Ah Çibek Arıĝ destanlarında örnekleri olmakla birlikte Huban Arıĝ destanında da düşmanın ardından atının da öldürülmesinin anlatıldığı bölümler mevcuttur. Ay ve Kün Mirgen öldükten sonra Kök Nincil onların atlarını da kuyruklarından vurup yere çalarak öldürür ve bu dünyada atlarıyla dolaşan bu yiğitlerin diğer dünyada da atsız kalmamalarını dileyerek atların postlarını, yiğitlerin ölü bedenlerinin üzerine atar. Hırcotay Mirgen öldürüldükten sonra da onun kalın sırtlı kır atı öldürölüp yanına konur. Hara Moos'un ölümünün üzerine onun kara doru atı öldürölüp kuru derisi, Hara Moos'un cesedinin üzerine bırakılır.⁶ Huban Arıĝ destanında, savaşı alplar öldürüldükten sonra onların atlarının öldürölmesinin yanında bu atların azat edildiği de görülür. Destanda bu motif aslında alpların atının alp öldükten sonra unutulması ve onun gelip kahramandan yardım istemesi şeklinde geçmektedir. Gri Işıĝ ülkesinden Pora Han öldürüldükten sonra onun kök pora atı, altın sarçınında bağlı unutulmuştur. Sahipsiz ve bağlı kaldığı için çatal boynuzlu kara şeytan ona binmiş, çatal kamçısıyla onu döverek sürmüştür. At da Huban Arıĝ'dan bu duruma bir çare bulması için yardım istemeye gelir. İnsan gibi konuşabilen bu at, sahibi öldüğü halde sarçında bağlı olarak unutulmasının Ulu ve Küçük Tanrı'ya karşı işlenmiş bir günah olduğunu Huban Arıĝ'a söyler. Huban Arıĝ, çatal boynuzlu kara şeytanı öldürüp atın kolanını çözer, kuyruk altlığını ve yularını çıkarır, eyerini çekip atar. "*Şimdi, kök pora at, özgür dolaşırsın, / Şeytan üzerine binemez bundan böyle. / Alplara yenilme, / Yiğitlere bindirme, / İyelere bastırma, / Güçlölere*

⁴ Ölöp dirilme örneklerine sıklıkla rastlanılan Sibirya sahası Türk destanlarından Hakasların kız alp yiğitlik destanı Ah Çibek Arıĝ destanında da düşmanın bir daha dünyaya gelmemesi için onun ölüsü üzerinde birtakım pratikler yapıldığı anlatılmaktadır. Örneğin Ay Molat üçüncü kez öldüğünde onu bir daha dünyaya gelemesin, dirilemesin diye yakarlar ve bu üçüncü geliş, gerçekten de onun bu dünyaya son gelişi olur. Ah Çibek Arıĝ, Ot Han'ın kızı Ozıl Arıĝ'ı öldürdüğünde de bir daha dirilmesin diye onun etlerini ve kemiklerini keser, ufak parçalara ayırır. Daha sonra bu parçaları Otlı Deniz'e atan Ah Çibek Arıĝ, "Otlı Deniz'in balıkları toplanıp etini ve kemiklerini yiyerek dağılsınlar! O balıklar dağılıp vardıklarında eti ve kemikleri bir daha bulunamaz olsun!" diye Ozıl Arıĝ'ı kargışlar (Davletov, 2015: 297-299).

⁵ Düşmanın ardından atının da öldürölmesinin anlatıldığı destan bölümleri için bk. Kara, 2013: 31, 45-46, 58.

⁶ Yine Sibirya sahası Türk destanlarının diğer örneklerinde olduğu gibi Ah Çibek Arıĝ destanında da düşman öldürüldükten hemen sonra onun atı da öldürölür. Ah Çibek Arıĝ, Ay Molat'ı öldürüldükten sonra onun ak haltar atını havaya kaldırıp yere vurur ve vurduğu an çelik kadar dayanıklı olan bu at can verir (Davletov, 2015: 197).

çözdürme. / Sübür Dağ'ın otundan otlanıp dolaş, / Sütlü gölün suyunu içip yaşa, / Sırtına alp bindirme, / Sırtını erkeğe okşatma." (Davletov, 2006: 186) diyerek onu azat eder. Sarı Işık ülkesinden Sarı Teek'in sarı sara atı da Sarı Teek öldürüldükten sonra sarçında bağlı unutulmuştur. Tıpkı kök pora at gibi ona da çatal boynuzlu kara şeytan binmeye başlamıştır ve sarı sara at bu konuda Huban Arığ'dan yardım ister. Kök pora ata yaptığı yardımın aynısını bu ata da yapan Huban Arığ, benzer cümleler ile onu da azat eder.

Güzelliği dillere destan olan Huban Arığ'ın yeryüzünden ve yeraltından talibi çoktur. Destan boyunca Ay Mirgen, Sarı Tamcıl, Sarı Teek, Kögetey Mirgen, Ah Molat gibi yiğitler onunla evlenmek ister ve bu uğurda da canlarından olurlar. Huban Arığ'ın kaderi, tıpkı diğer Hakas kadın alp yiğitlik destanlarının ana kahramanları gibi, bekar yazılmıştır. Onlar bir yurdun, halkın, ailenin kurtarıcısı, yöneticisi, sahip çıkkanı oldukları için bu kadın kahramanların hem bireysel olanla işleri yoktur hem de pasivize olmak işlerine gelmemektedir. Bu nedenle Huban Arığ, taliplerinin hiçbirisiyle evlenmek istemez ve onların evlenme isteklerini duymak da onu çok sinirlendirir. Ardından bu taliplere meydan okur, onlarla mücadeleye girer ve onları öldürür. Örneğin Sarı Tamcıl, Huban Arığ'a talip olduğunda iyilikle veya kötülükle onu mutlaka almak istediğini belirtir ve onun, karısı olmasını ister. Bunun üzerine Huban Arığ ona şöyle bir cevap verir: "*Kara doru atlı Hara Han'ın kızı / Huban Arığ benim. / Ayrılıp ölen atana / Aynen bunu gidip sen söyle. / Geçip ölen anana, / Gerçeği açıkça sen anlat. / Arı gücüm yetmezse, / Ayrılıp ölen sürünümü alıp evlenirsin. / Esen kaldığım sürece / Evlenmek üzere beni eş olarak alamazsın. / Ulu gücüm yetmezse, / Geçip ölürüm. / Geçip ölen cansız bedenimi, / Güzel eş olarak kendine alırsın.*" (Davletov, 2006: 157) Ah Molat'ın evlenme isteği üzerine de şu sert ve net cümleleri ona söyler: "*Engin dünyanın üzerinde, / Kara toprağın altında / Erkeğe varmamak üzere yaratılan / Huban Arığ benim. / Ay ve güneşli dünya üzerinde / Alacak eşini alamadığında / Ak Üzüt ülkesinde [eş] alıp yaşarsın. / Ayrılıp ölen senin sürünün / Ak Üzüt ülkesine ulaşıp / Orada şunu anlatıverirsin: / 'Üstün güçlü yaratılan / Altmış hileyi çok bilen / Alp Huban Arığ'ın / Arı gücüne dayanmadan, / Ayrılıp öldüm.'* diye." (Davletov, 2006: 181)⁷

Huban Arığ destanında ana kahraman, her zaman yanında taşıdığı birtakım sihirli nesnelere sahiptir. Bunlardan ilki, olağanüstü özellikteki sihirli ok "hosto"dur. Bu okun benzerleri başta Hakas destanları olmak üzere diğer Türk destanlarında da mevcuttur. Huban Arığ ve Kök Nincil'in birbirlerinden uzakken bu ok ile haberleştikleri destandan anlaşılır. Bu destanda hosto sadece haberleşme amaçlı kullanılmaz. Huban Arığ'ın babası Hara Han müşkül bir durumda kalır ve bu durdurulamaz, canlı oku

⁷ Hakasların kız alp yiğitlik destanlarında destan kahramanının evlenmemesi ve kendisi ile evlenmek isteyen taliplerini öldürmesi konusunda Ah Çibek Arığ ve Altın Arığ destanları çeşitli örneklerle sahiptir. Bk. (Davletov, 2015; Özkan, 1997).

çeker. Yaydan çıktığı anda alev alan bu ok, geçtiği her yeri yakıp yıkar. Oku kullandığı için anında çok pişman olan Hara Han, altın tüylü ak köpeği okun peşinden yollar. Bu oku, Huban Arığ durdurmayı başarır ve bükülmez, kırılmaz, ulu güçlü hosto okunu dokuz yerden bükerek sağ cebine koyar (Davletov, 2006: 55).⁸ Diğer sihirli nesne, “kistik” adı verilen bir hançerdir. Üçgen şeklindeki bu altın hançerde Han Hartığa’nın oğlu Altın Hus gizlidir. Han Hartığa, ölmeden önce kistiği Huban Arığ’a emanet eder. O da bu kistiği alarak sağ cebine koyar. Her zorlu düşmanda veya halledilemeyecek kadar zor görünen mücadelede Huban Arığ, bu kistiği cebinden çıkartır ve yere atar. Kistik birden üçgen çıplak oğlan Altın Hus’a dönüşür ve Altın Hus gelerek “Nasıl bir şey gerek oldu? Nasıl bir şey yapayım?” diye sorar. İnanılmaz bir güce sahip olan Altın Hus’un Huban Arığ için yeri durdurduğu satırlar, destanın en dikkat çekici satırları arasındadır. Huban Arığ, yerle göğün birleştiği yerde yaşayan ay kara atlı Ay Mirgen ve kök pora atlı Kök Mirgen’in ülkesine bir sefer düzenler. Altın Hus da Huban Arığ ve yol arkadaşlarının bu ülkeye girebilmeleri için gök ile yerin tutulacak yerinden tutarak yeri durdurur; bu sayede destan kahramanı ve onun savaşçı arkadaşları gök ile yerin çarpıştığı yerden öte tarafa geçmeyi başarır (Davletov, 2006: 94). Huban Arığ, bitmek bilmez bir savaş sırasında kendilerinden geçmek üzere olan üçgen çıplak oğlan Altın Hus’un ve altın tüylü ak köpeğin bilinçlerini, yanında taşıdığı ak ipek başörtüsünü çıkartıp havada çevirmek suretiyle geri getirir. Bez parçaları ve başörtüleri, Altın Tayçı ve Han Mirgen gibi Sibiryaya sahası Türk destanlarında genellikle ölüyü diriltmek ve emçilik için kullanılır. Bu destanda ise ölmek üzere olan iki canlıyı eski hallerine getirmek için kullanılmıştır. Destanda Huban Arığ’ın altın bitiğinden de söz edilir ki bu bitik, geçmişten ve gelecektekenden haber veren kutsal bir kitaptır. Kaderiyle birlikte içinde bulunduğu durumun ve gelecekte karşılaşacağı durumların yazılı olduğu bu kitaba sahip olan kahraman, zor durumlarda veya önemli kararların öncesinde mutlaka bu kitaba bakma ihtiyacı duyar. Huban Arığ destanının sonuna kadar bu altın bitikten bahsedilmez ama destanın son bölümünde Huban Arığ’ın yurduna giden Ah Öleñ ile Kök Öleñ, Huban Arığ’ın altın bitiğini bulur ve bu bitikten kendilerinin kiminle evleneceklerini, Tanrı tarafından belirlenen evliliklerini öğrenir. Destan, bu iki alpin bitikten öğrendikleri kismetleri (eşleri) ile yaptıkları düğünleri (toyları) anlatıldıktan sonra yurtlarının huzur ve barış içinde olduğundan bahsedilerek biter.

Destan kahramanlarının erginlenme yolculuğunda onlara yardım eden, yol gösteren; onları uyarıp onların tehlikelerden uzak durmasını sağlayan bazı yardımcı varlıklar karşısına çıkar. Bunlar aileden kişiler olabileceği gibi, destan kahramanının ilk kez karşılaştığı yabancı ve bu dünyadan olmayan varlıklar da olabilir. Huban Arığ destanında kalabalık bir yardımcı varlık kadrosu söz konusudur. Destanın ilk başında destan

⁸ Huban Arığ destanında hosto için bk. (Davletov, 2006: 12, 20, 38-42, 44, 54-55, 116-117, 194-195).

sahnesine çıkan Huban Arıĝ'ın babası Hara Han, altmış çatal altın boynuzlu ala boĝadan yardım alır. Ayrıca Hara Han'ın altın tüylü ak köpeĝi de hem Hara Han döneminde hem de Huban Arıĝ döneminde aktif olarak destanda yer alır. O, Huban Arıĝ'ın babası Hara Han'ın yoldaşdır. Hara Han öldükten sonra Huban Arıĝ'a yoldaş olur ve bütün zor durumlarda destan sahnesinde belirir. Olaĝanüstü bir güce sahiptir. Halkını korumak için sürekli mücadele halindedir. Sayısız alpı savaş meydanında yenmiştir. Bir göĝüsleyište altmış yetmiş alpı öldürür geçer. Onun en önemli özelliklerinden biri de insan gibi konuşuyor olmasıdır. Kahramanları uyarmak veya onlara yol göstermek için destanda birçok kez konuştuĝu görülür. Defalarca Hara Han'a ve Huban Arıĝ'a yardım eden bu köpeĝin haricinde, benzer görevde Han Hartıĝa'nın atı kaburgasında kanatlı kara doru atı da vardır. Altın tüylü ak köpek ve kara doru at, Huban Arıĝ'a nefesleri ile güç vererek bile onu korumayı başarmışlardır. Altın kistikten çıkan üçgen çıĝlak oĝlan Altın Hus da bütün zor zamanlarında Huban Arıĝ'ın yanındadır. İster yeryüzünde ister yeraltında olsun ne zaman Huban Arıĝ, Altın Hus'a ihtiyaç duysa elindeki kistiĝi yere atar ve Altın Hus ortaya çıkarak ne yapmasını istiyorsa onu yapacağını söyler. Destanda Tolĝay Kam adında bir kam, hem Hara Han'a hem de Huban Arıĝ'a olacakları haber verip onları yolculukları konusunda uyarır ve onlara yol gösterir. Yeraltına inen geçidin iyesi olan dokuz tefli Tolĝay Kam yeraltına nasıl ineceğini soran Hara Han'a teflerinin her birini sırasıyla kullanıp kamlayarak yardımcı olur. Huban Arıĝ'ın dedesi, Hıyan Arıĝ'ın babası Altın Kris, olaĝanüstü özelliklere sahip bir ihtiyar olarak destanda karşımıza çıkar. Bu olaĝanüstü özelliklerden en belirginini, onun bilici ve sezici bir kiři olmasıdır. Destanın sonlarına doĝru, aniden Huban Arıĝ'ın önünde belirir, ona olacakları söyler ve öĝütler verir. Sonra da rüzgar gibi eser, kasırğa gibi savrulur ve yok olur. İkinci karşılaşmalarında da altın bir göle dönüşen Altın Kris, Huban Arıĝ'a ve onun kızıl kır atına güç verir. Destan kahramanının annesi Hıyan Arıĝ da bu özelliklere sahip bir babanın kızı olduğundan onun da en belirgin özelliĝi, bilici ve sezici bir kiři olmasıdır. Destanda Hıyan Arıĝ kötülöklere, tehlikelere karşı eşini ve çocuğunu hep uyarır ve onlara yol gösterir. Bilinmeyeni bilerek onlara haber getirir. Örneĝin Hara Han'ın öleceğini, Han Hartıĝa ağabeyin varlığını, kendisinin öleceĝi günü, Huban Arıĝ'ı istemeye gelecek olan Ay Mirgen'i o bilir. Huban Arıĝ büyük konuşunca tanrıların onun başına getireceĝi belaları Huban Arıĝ'a bir bir anlatır. Göze görünmeyen bir yaratığın (Alp Ah Molat'ın) Huban Arıĝ'ın yurduna ve malına musallat olacağı konusunda Huban Arıĝ'ı uyarır. Destan kahramanının en yakın arkadaşı Kök Nincil de hem bilici ve sezici özelliĝi hem de savaşçılık özelliĝi ile Huban Arıĝ'ın destandaki yardımcı kadrosunda yer alır.

Sahip olduğu özellikler, sihirli nesnelere ve yardımcı kahramanlar ile destan kahramanı "tam bir kahraman"dır. Zafere ulaşmasını sağlayan, bu üç unsurun bir araya gelmesi ile oluşan toplam etkidir. Bunlardan biri eksik olursa kahraman tökezlemeye başlar. Destan kahramanlarının yardımcı

varlıkların gücüne ve yol göstermesine ihtiyaçları olduğu ve onlarsız aslında güçsüz düşüp yollarını kaybedecekleri anlatılardan çıkarılan sonuçlardan biridir. Huban Arıĝ destanının son bölümünde, Hara Moos ile yeraltında uzun bir savaşıa girişildiği anlatılır. Bu savaşın sonuna doğru Huban Arıĝ'ın destan boyunca yardımcıları olan altın tüylü ak köpek, üçgen çıplak oğlan Altın Hus, dedesi Altın Kris ve destanın ikinci bölümünde yanına yol arkadaşı aldığı Sarıĝ Hartıĝa ölür. Yardımcı varlıklarından mahrum kalan destan kahramanının Hara Moos ile amansız mücadelesi bir süre sonra gücünün tükenmesi ile çıkmaza girer. Bir yerden sonra bu mücadeleye dayanamayan Huban Arıĝ da can verir. Huban Arıĝ'ın cansız bedenine ne olduğu anlatılmaz, sadece bu ölüm sahnesi ile ana kahraman Huban Arıĝ'ın dstandaki anlatımı son bulur. Hara Moos'un ülkesindeki amansız savaş, Altın Kris'in geç doğan oğulları aydan arı ak pora atlı Ah Öleñ ile güneşten aydın kök pora atlı Kök Öleñ bitirir. Huban Arıĝ, onları Hara Moos'un elinden kurtardıktan sonra hayatta kalmayı başaran bu iki kardeş, Huban Arıĝ'ın ölümünün hemen ardından destan sahnesine çıkarak savaş kazanır. Huban Arıĝ'ın yurduna da sahip çıkar.

Sibirya Türk destanlarında kahramanların en temel özelliklerinden biri şekil değiştirmediir. Kahramanın zor durumlardan kurtulabilmek, düşmandan kaçabilmek, geçilmesi gereken geçitleri aşabilmek, kendini belli etmeden yakınlarından haber alabilmek, düşmanın niyetini gizlice öğrenebilmek vb. sebeplerle şekil değiştirmesi gerekebilir. Şekil değiştirebilen yalnızca kahraman değildir, kahramanın atı da şekil değiştirebilir veya kahraman, canlı varlıkların ve nesnelere şeklini değiştirebilir. Huban Arıĝ, altın tüylü ak köpeğin üçüncü kez ölmüş bedenini canlandırmak için Ak Üzüt ülkesine yani ölümlerin ruhlarının toplandığı yere gitmeye karar verir. Dokuz gün yol gittikten sonra atını bırakıp yola tek başına devam etmesi gerekir. Atını bırakırken onu kızıl kuma, kendisini de ak şahine dönüştürür. Ak şahine dönüşmesinin sebebi, Ak Üzüt ülkesine ulaşabilmek için geçilmesi gereken nehri uçarak geçmektir. Huban Arıĝ, gerçek yargılamanın yapıldığı Ak Üzüt ülkesine girmek için hile yapıp yapmadığının anlaşılabilmesi adına dokuz kız ve dokuz oğlan tarafından birkaç teste tabi tutulur. Dokuz kız ve dokuz oğlan, bir çayıra kül döker ve Huban Arıĝ'ın bu çayırdan kül taneciği dahi kaldırmadan koşmasını isterler. Huban Arıĝ da kendi saç telini kendi şekline dönüştürerek çayırdan koşturur. Diğer teste "hobirah" adlı, üç budaklı, kurumuş bir bitkinin ince budağına oturması istenir. Budağa oturduğunda bu budak hiç eğilmemelidir. Huban Arıĝ yine kendi şekline dönüştürdüğu saç telini kullanarak bu testi de geçer. Dokuz kız ve dokuz oğlan da Huban Arıĝ'ın hile yapmadığına karar vererek onun Ak Üzüt ülkesine girmesine izin verir. Huban Arıĝ, Ak Üzüt ülkesinden altın tüylü ak köpeğin üzütünü kurtarır ve kuşa dönüşüp onu bu ülkeden kaçırır. Böylece Huban Arıĝ, hiçbir alpin geri dönemediği Ak Üzüt ülkesinden dönen tek kahraman olur. Huban Arıĝ, Kök Nincil ve Sarıĝ Sayın ile Gri Işıık ülkesinde bir toya katılmaya karar verir. Bu toyda olacakları öğrenmek onlar için

önemlidir. Bunun üzerine atlarını kibrite dönüştürüp toprağa dikerler. Kendileri de fakir kılığına girerek Gri Işık ülkesine varırlar. Bu arada altın tüylü ak köpek de kendini kara bir sineğe dönüştürüp toya gelir ve Huban Arığ için casusluk yapar. Altın tüylü ak köpek, Huban Arığ ile evlenmek isteyen ak pora atlı Ah Molat'ın yemeğinden yememesi ve suyundan içmemesi için Huban Arığ'ı uyarır. O da bir saç telini kopartıp kendine dönüştürür ve kendisini de kara sineğe dönüştürür. Böylece Ah Molat ile yiyip içiyormuş gibi yapar ama aslında onu kandırır ve kendisi de kara sinek olup bir yerde bütün bu olan biteni izler. Kök Nincil ile Sarığ Sayın'ın düğünlerine (toylarına) katılan Huban Arığ tanınmamak için kendini karnı yara içinde, yüzü yara izleri ile dolu, gözleri çapaklı, burnu sümüklü, yırtık pırtık montlu bir kız kılığına soktukten sonra atını da yaralarla kaplı bir iki yaşlarında bir taya (çabağaya) dönüştürür. Destanda bir kez daha, benzer bir şekilde Huban Arığ, altmış saç örgüsünü salıp çürük yularlı, çürümüş ağaç kabuğundan eyerli, tamamen yara bere içerisinde olan bir iki yaşlarındaki taya binen, karnı ve yüzü yara içerisinde, burnundan akan sümüğü çenesine kadar uzanan birine dönüşerek alt dünyaya inmeye davranır.

Sadece ana kahraman değil, destanda yer alan ve olağanüstü özelliklere sahip olan diğer yardımcı kahramanlar ve varlıklar ile anti kahramanlar ve onların yakınları da şekil değiştirme özelliğine sahiptir. Örneğin Huban Arığ'ın yol arkadaşı Kök Nincil, Huban Arığ'ın gücünü çok merak etmektedir. Bir gün ulu bir yaşlı hatuna dönüşüp iki dağ arası bir yerde, Huban Arığ'ın geçeceği yola yatar. Huban Arığ da onu uyandırmamak için etrafından dolaşır; ama o, kalkıp kendisini uyandıran Huban Arığ'a sinirlenir. Uyandırılmasının cezası olarak Huban Arığ'ı üç kez tokatlar. Bunun üzerine, baştan beri ulu ihtiyardan özür dileyen Huban Arığ çok sinirlenir ve ona öyle bir vurur ki Kök Nincil'in canı çıkacak gibi olur. O zaman Kök Nincil kendi kılığına döner ve Huban Arığ'ın yanına gelip elini sıkar. Kahramanın dedesi Altın Kris, torununun karşısına çıkıp ona olacakları haber verdikten sonra rüzgara dönüşerek kaybolur. Huban Arığ'ın yardıma ihtiyacı olduğu bir anda tekrar ortaya çıkarak altın bir göle dönüşüp kendi gücünün yarısını Huban Arığ'a verir ve onun atını da iyileştirir (ona da güç verir). Olacaklardan haber verdikten sonra gözden kaybolur. Düşmanı Kün Molat'ın yurdunu yok eden Huban Arığ, onun çocuğunu da ortadan kaldırmak zorundadır ama çocuğun annesi, Pus Han'ın kızı Kün Arığ, ak kartala dönüşerek çocuğu Huban Arığ'dan kaçıır ve kendi babasının yurduna götürüp burada büyütür.

Huban Arığ destanı, Şamanizmin Hakas Türkleri üzerindeki etkisini belirgin bir şekilde hissettiren bir destandır. Bir şamanın sahip olabileceği neredeyse tüm özellikler, destan kahramanı Huban Arığ'da mevcuttur. Sibiryaya Türkleri arasındaki şamanlık inancına göre şamanlar, üç dünya arası geçişleri yapabilen ve ruhları yönlendirebilen kişilerdir. Onlara yardımcı veya onları korumakla görevli ruhlara sahiptirler. Tabiatdaki

yıldırım, şimşek, yağmur, fırtına, kar vb. hava olayları üzerinde etkilidirler. Hastaları iyileştirme ve hatta ölüleri diriltme güçleri bile vardır. Gizli bilgilerle donatılan şamanlar, gelecekte haber verebilirler. Kıyafetleri bir savaşçıyı andırırken söz söyleme konusundaki ustalıkları ve müzikal yetenekleri bir sanatçının gibidir. Bu durumda Huban Arıĝ'ın adeta bir kadın şaman olduğu söylenebilir. Bu tespit ile ilgili olarak Mehmet Yılmaz da, Huban Arıĝ'da kadın kahramanlar üzerine yazdığı makalesinde, C. M. Bowra'dan aktardığı bilgiler ile destanlardaki kahraman tipinin ilk örneklerinin “kahraman şaman tipleri” olduğunu ve en eski şamanların bir uzantısı olan bu kahramanların zamanla insan kahraman tipine dönüştüklerini belirtmiştir (Yılmaz, 2011: 242).

Destan kahramanları mitolojik yolculuklarında erginlenme süreçleri için zorlu bir maceraya davet edilir ve bu macera için “herhangi” bir mekân söz konusu olamaz. Maceranın zorlu olabilmesi için mekânın da zorlu olması gerekir. Çok uzak bir ülke, bir orman, gizli bir ada, dağın tepesi, suyun dibi, göğün üstü (Campbell, 2013: 72) gibi bilinmeyenlerle dolu mekânlar haricinde bir de karanlık, belirsiz, kötü yeraltı (kaostan kozmosa geçişi en iyi anlatabilecek örnek olduğundan) kahramanın macerasına mekân oluşturur. Huban Arıĝ destanında yeraltına inme, kalıtsal bir özelliktir. İlk olarak kahramanın babası Hara Han, kırk yıl önce yeraltında yaşamaya mahkum ettiği Hitay Arıĝ'ın durumuna bakmak için alt dünyaya iner. Ardından birden çok sefer de Huban Arıĝ'ın yeraltına indiği ve her defasında erginlenmesi adına önemli bir engeli daha aştığı destandan anlaşılır. Yakınlarını (annesini), halkını kurtarmak ve yeraltında savaşmak için diğer dünyaya bir “aralık”tan⁹ geçerek inen kahraman, bu dünyaya inmişken daha önce yeraltına kaçırılmış kişileri ve halkları da kurtarır. Bir eşikten geçerek bilinmeyenin içinde zafer kazanıp geri dönmek, kahramanın olgunlaşma dönemine geçmesini sağlar fakat Huban Arıĝ destanında Huban Arıĝ'ın rolü, olgunlaşma süreci yaşanmadan son bulmuştur. Huban Arıĝ'ın yeraltında bir defasında dokuz gün, bir defasında da altı yıl kaldığı bilgisi destanda verilmiştir. Ayrıca yeraltına inişlerinden birinin üç yuvalı demir karaçanı eğmesi sonucu gerçekleştiği de anlatılır. Huban Arıĝ, karaçanı kara toprağa kadar eğmeyi başarınca kırk kat yeraltına iner.

Altay destanı Ak Tayçı, Erke Koo, Maaday Kara ve Şulmus Şunu ile Tuva destanı Boktu Kiriş Bora Şeeley örneklerinde görülebileceği üzere destan kahramanının sahip olduğu özelliklerden biri de hava olaylarına müdahale etme ve onları değiştirmedir. Huban Arıĝ, altın tüylü ak köpeğın üçüncü kez ölmüş bedenini canlandırmak için Ak Üzüt ülkesine giderken ilk önce Kara Üzüt ülkesinden geçer. Bu ülkeye dokuz kara kız bekçilik yapar.

⁹ Aralık: Hakas destanlarında yeryüzü ile yeraltı arasındaki geçide verilen addır. Bir tür birleşme yeridir ve iki dünyayı birbirine bağlayan bir kapak vazifesi görür. Huban Arıĝ'da ve bir diğer Hakas destanı olan Han Mirgen'de “aralık / tünük” için bk. Uluşık, 2018: 139; Sibirya sahası Türk destanlarında yeraltı geçitleri için bk. (Uluşık, 2018: 137-145).

Rüzgar çıkartıp kasırga oluşturarak onların dokuz köşeli kara evlerine kaçmalarını sağlar ve böylece bu engeli aşmış olur. Ardından sarı denizli Sarı Üzüt ülkesine varır. Burada da dokuz sarı oğlan ve dokuz sarı kız bekçi olarak görevlidir. Huban Arığ onlara ilk önce yağmur, sonra da sıcak hava gönderir. Aşırı yağmur ve aşırı sıcak hava sarı oğlanları ve kızları çok yorar; onlar, çok derin bir uykuya dalar. Huban Arığ da bu sayede Sarı Üzüt ülkesini geçerek bir engeli daha aşar ve Ak Üzüt ülkesine ulaşır. Destanın ilerleyen bölümlerinde Huban Arığ'ın yol arkadaşlarından biri olan Sarı Sayın'ın ablasını kırk sırtlı, kırk atlı Hircotay Mirgen kaçıtır. O önden, Huban Arığ ve Kök Nincil arkasından Hircotay Mirgen'in ülkesine giderler. Bu ülkede o kadar güçlü ve üstün alplar vardır ki, Huban Arığ bu alpları etkisiz hale getirebilmek için, tıpkı dokuz sarı kız ve dokuz sarı oğlana yaptığı gibi, yağmur yağdırıp rüzgar ve kasırga çıkartır; üstüne bir de ulu ayaz ve ulu sıcak yaratınca bütün halk, alplarla birlikte, dayanamayıp üç gün uykuya dalar. Huban Arığ ve arkadaşları böylece amaçlarına kolaylıkla ulaşır.

Sibirya sahası Türk destan örneklerinde kahramanın kişiyi ya da herhangi bir canlıyı bitki veya özel bir eşya ile dirilttiği görülmektedir. Alday Buucu, Altın Taycı, Han Mirgen, Ton Aralçın, Er Sogotoh, Kan Ceeren Atlı Kan Altın, Er Samır, Ölöştöy, Kan Sulutay, Katan Kökşin ile Katan Mergen, Boktu Kiriş Bora Şeeley, Han Şilgi Atlı Han Hülük, Tanaa Herel, Ah Çibek Arığ gibi destanlar, kahramanların ölüyü diriltme ve emçilik özelliklerini sergiledikleri destanlara örnektir (Uluişik, 2018: 106-108). Huban Arığ, üçüncü kez ölen altın tüylü ak köpeği diriltmek ister ve bunun için onun kemiklerini ve üzütünü bir araya getirir. Ak ot ve kök ottan ilaç ve iksir hazırlar. Köpeği iksir ile tedavi ederken “*Ayrılıp ölen alpi, / Altmış yıl sonra döndürmekteyim, / Geçip ölen er yiğidi / Elli yıl sonra geri getirmekteyim.*” (Davletov, 2006: 85) der. Altın tüylü ak köpeğin damarlarına kan ve vücuduna et gelmeye başlar; sonunda da köpek dirilir. Huban Arığ destanında anlatılan bu diriltme sahnesi, Clarissa P. Estés'in aktardığı La Loba öyküsünü anımsatmaktadır. La Loba dağlarda, kurumuş dere yataklarında, çöllerde kurt kemikleri arayan yaşlı bir kadındır. Kurdun kemiklerini eksiksiz bir şekilde tamamlamayı başarınca kemikleri yerli yerine koyar ve ellerini kurdun üzerine kaldırarak bu kurt için bir şarkı söyler. Kurdun kaburga ve bacak kemiklerine et dolar, kürklü derisi geri gelmeye başlar. Şarkı devam ettikçe kurdun vücudu da tamamlanmaya devam eder; kuyruğu kabarıklaşıp dikleşen bu kurt soluk alıp vermeye başlar. La Loba şarkısını o kadar trans halinde ve derinden söyler ki bulunduğu yerin zemini sallanır. Sonunda kurt gözlerini açar, doğruluk ve koşarak uzaklaşıp gözden kaybolur (Estés, 2017: 41-42). Huban Arığ, özel güçlere sahip ak ipek başörtüsünü havada çevirerek üçgen çıplak oğlan Altın Hus ve altın tüylü ak köpeğin kaybolmak üzere olan bilinçlerini yerine

getirir.¹⁰ Destanın ilerleyen bölümlerinde Huban Arıĝ, ölen bir çocuk ile karşılaşır ve “*Engin bu dünyada / Bu kadar yaşamak, / Bu kadar dolaşmak yazgınsa, / Yalnız atan niçin seni yarattı, / Yalnız anan niçin seni doğurdu?*” (Davletov, 2006: 232) diyerek duygulanır. Bu çocuk için ak ve kök otlardan ilaç ve iksir hazırlayarak onu hayata döndürür. Bu çocuk, Kök Nincil ile Sarıĝ Sayın’ın çocukları Sarıĝ Hartıĝa’dır. Sarıĝ Hartıĝa’nın atını da diriltten Huban Arıĝ, yoluna bundan sonra bu çocuk ile devam eder. Kırk kat yeraltındaki kara doru atlı Hara Moos’un, dedesi Altın Kris’in malını ve yurdunu götürdüğünü öğrenip dedesinin olanı kurtarmak üzere yola çıkan Huban Arıĝ, yolda Sarıĝ Nincil’in oğlu Han Hıyĝan’ın öldürüldüğünü görür ve onun için de ilaç ve iksir hazırlayıp onu da diriltmeye çalışır ama bu kez başarılı olamaz; çünkü Han Hıyĝan, bir daha yaratılmamak üzere bu dünyadan ayrılmıştır.

Huban Arıĝ destanının satırlarından kahramanın sihir (büyü) yapma özelliğine sahip olduğu seçilir. Bunu yapma yollarından biri “tükürme / tükürmek” şeklindedir. Sibiryaya sahası Türk destanlarında tükürük genelde olumsuz olarak kullanılmıştır ve bununda da muhtemelen Türklerin yaratılış destanındaki Erlik’in toprağı çalma eyleminin sonucu olarak onu tükürmek zorunda kalması ile bir ilgisi vardır. Çünkü destanlarda genellikle Erlik’in tükürerek lanetlediğinin anlatıldığı bölümler söz konusudur. Yani çoğunlukla tükürük ile lanetleme ilişkilendirilmiştir; sadece Erlik değil, diğer iyi ve kötü destan kahramanları da tükürerek birini veya bir şeyi lanetlemiştir. Bunun dışında büyü yapmak¹¹ veya bir şeyin şeklini değiştirmek için, tiksinti amacıyla veya bir yarış şekli olarak tükürüğün destanlarda kullanıldığı görülür. Huban Arıĝ destanında ise tükürüğün olumsuz bir anlatımı yoktur. Kahraman tükürerek demir tabut kurma, yapma özelliğine sahiptir. Destanda aslında ilk olarak Huban Arıĝ’ın babası Hara Han’ın tükürerek demir tabut kurduğu anlatılır. Hara Han’a çok yardımcı dokunan, ona biliciğı ile yol gösteren altmış çatal altın boynuzlu ala boğa ölür. Hara Han da onu üstünden üzüt, altından şeytan yemesin diye koruma altına alarak gömmek ister: “*Hırıldayarak tükürdü Hara Han, / Demir tabut kurdu. / Ala boğayı, demir tabuta / Dikkatlice koyup, / Ay kadar yüksek / Ak karlı zirvenin [içindeki] kapısını açarak, / Ak karlı zirvenin içinde, / Bozulmamak, çürümek [üzere], / Dikkatlice gömdüler.*” (Davletov, 2006: 64) Daha sonra aynı eylemi Huban Arıĝ’ın, amcası Han Hartıĝa öldüğünde yaptığı görülür. O da tükürerek bir demir tabut yapar;

¹⁰ Altay destanlarından Altın Tayçı’da destan kahramanı, dokuz yıl önce ölmüş olan birini üzerinde bir bez parçası sallayarak diriltir. Hakas destanı Han Mirgen’de de Toolay Mirgen adlı yardımcı kahraman, Han Mirgen’in üzerinde altın başörtüsünü altı kez sallamak ve başına da üç çatal başlı kamçısıyla üç kez vurmak suretiyle Han Mirgen’i diriltir.

¹¹ Altaylıların Erke Koo destanında Erke Koo, anne ve babasının yüzüne tükürerek onları derin bir uykuya daldırır. Erke Koo’nun atı ise yere üç kere tükürerek Erlik’in üç kızının akıllarını başlarından çıkartır. Şorların Kartıga Pergen destanında da Kartıga Pergen, biri yeraltında biri de yeryüzünde doğmuş iki oğlanın yüzlerine tükürerek onları kendine benzetir (Uluışık, 2018: 104).

amcasını içine yatırtıp bu tabutu kara kayanın içine koydurarak bir daha açılmamak üzere kilitletir (Davletov, 2006: 91). Destanda bu sihrin bir kere daha yapıldığı tespit edilmiştir. Burada da Alp Han Hıyğan adlı bir yiğit bir daha yaratılmamak üzere bu dünyadan ayrılınca bu yiğit yerde yatıp çürümesin, kurt ve solucanlara yem olmasın diye Huban Arığ tükürür ve demir tabut kurar. Bu yiğidi de tabuta koyup gömerler (Davletov, 2006: 235).

Sibirya sahası Türk destanlarında kahramanların bazılarının okuma yazma bildiğine işaret eden birtakım anlatımlar söz konusudur. Bunun sebebinin, en erken dönemlerde (henüz tespit edilememiş bir dönemde) dahi göçebe Türk topluluklarının bir yazıya sahip olması veya destan metinlerinin geç derlenip yazıya geçirilmesi olup olmadığı araştırmacılar arasında tartışma konusudur. Huban Arığ da okuma yazma bilen destan kahramanlarından. Metin üzerinde çok iyi hakimiyet kurduğu ve çok hızlı okuduğu destanda belirtilmiştir (Davletov, 2006: 119-120). Altın tüylü ak köpek ona altın sözcükle gizli bir mektup yazıp bırakır ve Huban Arığ bu mektubu alıp dikkatlice okur. Kök Nincil de kendisine hosto ile mesajlar iletir; Huban Arığ bu mesajlara cevap yazarak kendi mesajını aynı şekilde geri gönderir. Ayrıca Huban Arığ'a ait altın bitik de destan dinleyicisini veya okuyucusunu, Huban Arığ'ın okuma yazma bildiği gerçeğine götüren bir ipucudur.

Huban Arığ'ın sesi olağanüstüdür. Onun ezgiler mırıldanıp şarkılar söylemesi, özenle kurgulanmış diğer kutsal eylemlerinin yanında fazla dikkat çekici olmamakla birlikte söylediği şarkılar, bir duygunun dışavurumunun ötesinde tabiat ve onun unsurlarına etki gücünü yansıtır onlarla ilişkisini ortaya koyması ve müziğin gücünü göstermesi bakımından önemlidir (Uluişik, 2018: 109). O, ezgi ve türkülerle birlikte yolunda ilerlerken katı toprakta otlar biter, kuru ağaç budaklarından yapraklar çıkar. Göğsünden çıkıp dilinden dökülen bu ses yeryüzüne yel gibi yayılır, etrafta kasırğa gibi savrulur. O şarkı söylediği zaman yumuşak kalpliler ağlar, taş kalpliler üzülür. Huban Arığ atının sırtında, halkların arasından geçerken onlar da Huban Arığ'ın güzel sesinin hiç solmaması ve kesilmemesi, yabancı ülkelere kadar duyulması ve bütün evrene yayılması için Huban Arığ'a dua eder.

Destan kahramanlarının olağanüstü doğumlarından koruyucu ruhlarla ve kendilerine yardım eden varlıklara sahip olmalarına; dünya düzenini tesis etmek için yaratılmalarından normal bir insanda olmayan, üstün kabiliyetlerine kadar bütün özellikleri, onun aslında tanrının bir parçası olduğunu, bir kuta sahip olduğunu ve bu dünyaya tanrının vücut bulmuş hali olarak geldiğini gösterir. Fakat erginleşme sürecini tamamlamadıkları sürece bu kahramanlar, insani zaafllara sahiptir. Destan boyunca maceradan maceraya sürüklenmelerinin sebebi, bu zaafllardan kurtulup mükemmele ulaşmaktır. Huban Arığ destanında, kahramanın destanı erginleşme sürecinde iken tamamladığı dikkati çeker. Hara Moos

ile girdiği son mücadeleden sağ çıkamayan Huban Arığ güçlü, savaşçı, bilici, sezicidir; hava olaylarına müdahale etme, sihir ve büyü yapma, hatta ölüyü diriltme gibi birçok özelliğe sahiptir ama mükemmel değildir. Destanda Huban Arığ'ın korktuğu, ne yapacağını bilemediği sahneler söz konusudur. Örneğin alt dünyanın altmış oltasını, üst dünyanın yetmiş oltasını kesip koparmak için kılıcını çekip davranan Huban Arığ, bu oltaları nasıl kestiğini görmek için göz atıp baktığında kılıcının dokuz yerinden kırıldığını, buz parçası gibi paramparça olduğunu, çakıl taşı gibi dağıldığını görünce kara başını sallar ve onun korkmayan özü korkar, ürkmeyen kendisi ürker; katı kemiği ağrımaya, sağlam kemiği sızlamaya başlar. Yani kahramanın içinde bulunduğu durumdan tedirgin olarak paniğe kapıldığı söylenebilir. Ölümün karşısında yüreği parçalanır, üzülmür ve ağlar. Özellikle annesi Hıyan Arığ'ın ölümü ve kendisinin bu dünyada yapayalnız kalması onu çok sarsmıştır. Destan boyunca savaş meydanlarında ölen ataları ve yol arkadaşları için de ayrı ayrı gözyaşı döker. Sürekli hareket ve mücadele halinde, at sırtında olan Huban Arığ bazen yorgun düşer. Çıkmayacak canı çıkar gibi olur, bir deri bir kemik kalır, rüzgardan bile etkilenebilecek kadar güçsüzleşir. Böyle zamanlarda altın tüylü ak köpek, Han Hartığa'nın kaburgasında kanatlı kara doru atı veya Kök Nincil, kahramanın yardımına koşar ve kahraman hayatta kalmayı başarır; ama bu, kahramanın tükenmez bir güce de sahip olmadığını, olağanüstü özelliklerinin bazen eksilebileceğini, onun da neticede bir ölümlü olduğunu gösterir. Destanın bir yerinde Huban Arığ, Kök Nincil'in ülkesine sağ salim varmak için Akdeniz'e atması gereken üç başlı, üç tutacaklı geniş taşı kaldırır ama bilincini yitirecek, görme yetisini kaybedecek gibi olur; yani kendisinden geçmek üzeredir. Yeniden toparlanmayı başarır ama eli ayağı titremektedir. O an Huban Arığ tarafından sahibi öldükten sonra kimse binmemek üzere doğaya salınmış Han Hartığa'nın kaburgasında kanatlı kara doru atı koşup Huban Arığ'ın yardımına gelir ve onun ağzına kendi nefesini üfleyerek gücünü ona verir. Bu sayede eski gücüne kavuşup kendine gelen Huban Arığ, üç başlı, üç tutacaklı geniş taşı Akdeniz'e atmayı başarır. Kanatlı kara doru at ikinci kez Huban Arığ'a yardım etmek için ortaya çıktığında Huban Arığ yine o kadar güçsüz durumdadır ki at, insan gibi konuşmaya başlayarak "*Alp Huban Arığ, / Ata yurdundan çıkarken / Alp idin. / Yabancı ülkesine gelince / Alp kötüsü mü oldun? / Ana yurdundan çıkarken / Er üstünü idin. / Düşman ülkesine gelince / Geçip ölecek gibi oldun mu? / Zayıf boğanın üzerinden atlamadığı, / Çürük boğanın koklamadığı hale gelmişsin.*" (Davletov, 2006: 128) der ve yine kendi nefesini Huban Arığ'ın ağzına üfleyerek gücünün ona geçmesini sağlar. Birçok destan kahramanı gibi Huban Arığ da içkiyi fazla kaçırduğunda kendisinden geçerek ne yaptığını bilemez hale gelir. Kök Nincil'in ülkesinde misafirken altın masaya oturup yol arkadaşları ile sohbet eden Huban Arığ, içkiyi fazla kaçırır ve tanrılara büyük konuşur. Engin dünyanın üzerinde ve kara toprağın altında atını geçebilecek, kendini yenebilecek kimsenin olmadığını söyler. "*Alt dünyadaki yedi Yaratan'dan / Yedi kat üstünlüğü bilirim. / Üst dünyada yaşayan dokuz Yaratan'dan / Dokuz kat yazgı*

üstünlüğünü anlarım.” (Davletov, 2006: 136) deme gafletinde bulunur.¹² Der demez de alt dünyada ve üst dünyada bu cümleler yankılanır, Sarı Işık ve Gri Işık ülkelerindeki alplar dahi Huban Arıĝ'ın bu söylediklerini duyar. Huban Arıĝ, büyük bir yanlış yaparak çok iddialı konuşmuş ve böbürlenmiştir. Tanrılar böbürlenmeyi sevmez ve bu kadar iddialı konuşan kahramandan mutlaka intikamını alır. Bu destanda da böyle olmuştur ve bu sözlerden sonra Huban Arıĝ'ın gözüne bir daha uyku girmemiş ve kendisi ölene kadar rahat edememiştir. Huban Arıĝ her ne kadar güçlü ve katı yürekli bir savaşçı gibi görünse de onun da acıma hissine kapıldığı anlar vardır. Örneğin Huban Arıĝ, Kün Arıĝ ve Kün Molat'ın balasının ileride kendisini öldürebilecek güce sahip olacak tek yiğit olduğunu öğrenir ve onun, büyüünce çok kötü biri olacak olan bu balayı mutlaka öldürmesi gerekir. Onu ele geçirdiğinde ise birden bu küçücük balaya kıyamayacağını fark eder. O an üçgen çıplak oğlan Altın Hus ortaya çıkar ve Huban Arıĝ'ı yanlış yaptığı konusunda uyarır; ama Huban Arıĝ hala balaya kıyamamaktadır. Bunun üzerine Altın Hus, balayı kendisi öldürür ve hem Huban Arıĝ'ı hem de dünyayı bir tehlikeden kurtarır.

Huban Arıĝ destanında ana kahraman incelenirken karşılaşılan kalabalık kadın kadro da kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Destanda ilk olarak Huban Arıĝ'ın bilici ve sezici özellikteki annesi Hıyan Arıĝ ile karşılaşılır. Ardından kırk kat yeraltındaki düşman Hitay Arıĝ'dan ve onun kız kardeşi Üzen Arıĝ'dan bahsedilir. “Hitay Arıĝ anamız” diyen ve kırk yiğidin kardeşleri olan, yeraltı savaşçısı kırk kız anlatılır. Huban Arıĝ'ın amcası Han Hartıĝa'nın bir ay bilinci yerinde (iyi huylu) ama bir ay yerinde olmayan (kötü huylu) Hara Martha kızı vardır. Huban Arıĝ'ın can yoldaşı, kendisi ile aynı gün aynı anda doğmuş olan silah arkadaşı, Kök Han kızı, kök pora atlı Kök Nincil destanda sık bir biçimde görülür. Sırtı ile boynu arası altmış kulaç, omzu ile boynu arası elli kulaç, gözlerinin arasına karış yetmez, kötü dişi büyücü Huu Hat'tan söz edilir. Savaş meydanında kara tarak ile altmış saç örgüsünü sağ yandan taradığında elleri kılıç ve mızraklı altmış yetmiş alp, sol yandan taradığında yine elleri kılıç ve mızraklı seksen doksan alp yaratan, kara zırhlı büyücü Hara Hat; Kara Üzüt ülkesinin bekçileri olan dokuz kara kız; Sarı Üzüt ülkesinin bekçileri olan dokuz sarı kız; Ak Üzüt ülkesinin dokuz oğlan ile birlikte bekçileri olan ve yeraltındaki yedi Erlik'ten yedi kat üstün oldukları, yukarıdaki yalnız Yaratan'dan asla geri kalmadıkları söylenen dokuz kız; dokuz saç örgülü, çiltek saçlı, alnında altın boynuzlu, kızıl ipek gömlekle, adımını attı mı topraktan su ve taştan ot çıkaran, arı ve ulu güçlü olduğu söylenen, Ay Mirgen ile Kün Mirgen'in kız kardeşleri Haan Hıs; Hırcotay Mirgen'in evlenmek için kaçırdığı, Sarıĝ Han'ın kızı, Sarıĝ Sayın'ın kardeşi, güzeller güzeli Sarıĝ Nincil; yetmiş kat yeraltındaki kızıl deniz kıyısında yaşayan, yetmiş başlı Çelbigen'in kızı, elli

¹² Yakutların, gururu ve kibri yüzünden Tanrı'nın üstünlüğünü unutan ve söyledikleri ile ona kafa tutan “ilk şaman”larına benzer. İlk şaman, aşırı gururu ve başkaldırısı nedeniyle yakılarak cezalandırılmıştır (Eliade, 2006: 94).

ve altmış hileyi çok iyi bilen, kindar ve ulu güçlü, kartal gözlü, kandan kızıl yüzlü, şimşek soluklu Çilbey Arıĝ; kendi canı (tini) Karadeniz'in dibinde olan, ayrılıp ölecek canı olmayan, akacak kanı bulunmayan, Ay ile Güneş'i gölgede bırakan, Gri Işık ülkesinden kök pora atlı Pora Han'ın kızı Pora Nincil; Gri Işık ülkesindeki kırk başlı, kırk kapılı kara kayanın içerisinde Pora Nincil'in arı tinini korumak için kaçırıp Karadeniz'in dibine indiren dokuz kara kız; Sarı Işık ülkesindeki sarı sara atlı Sarıĝ Teek'in kız kardeşi Salaçın Arıĝ; Kök Nincil ile Sarıĝ Sayın'ın düğününde (toyunda) Huban Arıĝ'a kafa tuttuğu için öldürülen, alt dünya sakini Hara Tana; ak bir kartala dönüşerek Huban Arıĝ'ın elinden Kün Molat'ın çocuğunu kaçırın, Pus Han'ın kızı, Kün Molat'ın eşi Kün Arıĝ; Buz Dağı'nın doruğunun içine girip saklanan ablası Kün Arıĝ'ı ve onun çocuğunu korumak için Huban Arıĝ ile mücadele eden Puzan Arıĝ; altın tüylü ak köpek başından sıçrayıp geçtiği için başı kel olan, bakır burunlu, Huban Arıĝ'ı çiğ çiğ yeme arzusuyla dolu, yaşlı hatun Çis Tuncuhtıĝ Çis İney; Hara Moos'un evinde meskûn, altmış saç örgüsü sırtında ve elli saç örgüsü omzunda asılı, kara tabak gözlü, kazan dibi alınlı, kazandan kara yüzlü, yaş bir balayı emziren adsız hatun; Altın Kris'in geç doğan oğullarını Huban Arıĝ'ın, düşmanları Hara Moos'un elinden kurtardığı an ortaya çıkan ve bu iki kardeşi eteğine toplayıp yere girdiği ya da göge çıktığı anlaşılmadan yok olan, destanın öncesinde ve sonrasında kendisinden hiç bahsedilmeyen ve destanda adı verilmeyen, altmış saç örgüsü sırtında ve elli saç örgüsü omzunda asılı, kızıl ipek gömlek giyimli, geç doğan kız çocuğu; Altın Kris oğlu Ah Öleñ'in Hara Moos ülkesinden kızıl ipek gömleğinin eteğine sarıp getirdiği ve evlendiği, Altın Han'ın kızı Altın Sabah ve Altın Kris'in diğer oğlu Kök Öleñ'in evlendiği, besleyen atasını ve emziren anasını bilmeyen, öksüz kız Altın Harlıh destanın iyi ve kötü karakterli kadın kadrosunu oluşturan diğer isimlerdir.

Sonuç

Hakas Türklerinin destanı Huban Arıĝ'da ana kahraman Huban Arıĝ, savaşçılığı ile dikkati çeken bir kadın alp tipi olmasının yanı sıra şamanlara ait olan birçok özelliği de bünyesinde barındırdığı için diğer destan kahramanlarından daha farklı ve kapsamlı bir şekilde değerlendirilmelidir. Huban Arıĝ bir kulağı ile yeraltını bir kulağı ile yer üstünü dinleyebilir. Canlı hostoya, altın kistiğe, kutsal bitiğe sahiptir. Bilici ve sezici biri olmasının yanı sıra onu tehlikelerden korumak ve zor durumlardan kurtarmak amacıyla neredeyse yanından hiç ayrılmayan yardımcı varlıklarla çevrelenmiştir. İster canlı bir varlık isterse cansız bir nesne şekline dönüşebilir veya varlıkların, nesnelere şekillerini değiştirebilir. Hastaları iyileştirip ölüleri diriltir. Sihir (büyü) yapabilir ve hava olaylarına müdahale edip onları değiştirebilir. Dolayısıyla destana ait mitolojik unsurların büyük bir kısmı onun olağanüstü özellikleri, yardımcı varlıkları ve sihirli nesnelere şeklinde kadın yiğitlik destanı Huban Arıĝ'da verilmiştir.

Huban Arıĝ destanında anlatımın, diğer Hakas destan anlatımlarına benzediği ve özellikle "kadın kahramanlı" Hakas destanları ile çok sayıda

benzerliğinin bulunduğu belirlenmiştir. Bu tür destanlar, Sibiryaya sahası Türk destanları ile birlikte düşünüldüklerinde - bu benzerlikler nedeniyle - destanların Hakas ile sınırlanmayıp aslında Sibiryaya sahası Türk destanları şeklinde ele alınıp mukayese edilmesinin daha doyurucu bilimsel sonuçlara ulaştıracağı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2000). "Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yaklaşım Denemeleri". *Millî Folklor*. 12 (48). s.5-17.
- CAMPBELL, Joseph (2013). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- DAVLETOV, Timur (2006). *Huban Arıĝ - Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.
- DAVLETOV, Timur (2015). *Ah Çibek Arıĝ*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.
- ELİADE, Mircea (2006). *Şamanizm*. (Çev.: İ. Birkan) Ankara: İmge Kitabevi.
- ERGUN, Pervin (2010). *Hakas Destancılık Geleneği ve Ay Huucın*. Konya: Kömen Yayınları.
- ESTÉS, Clarissa P. (2017). *Kurtlarla Koşan Kadınlar*. (Çev.: H. Atalay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- KARA DÜZGÜN, Ülkü (2012). "Türk Destanlarında Merkezi Kahraman Tipinin Tipolojisi", *Folklor/Edebiyat*. 18 (69), s. 9-46.
- KARA, Mehmet (2013). *Hakas Destanı Altın Taycı*. Ankara: Harf Yayınları.
- KOÇAK, Aynur - ÇOLAK, Selma (2018). "Varoluş, Mücadele, Son Eksenlerinde Üç Kadın Kahraman: Ak Çibek Arıĝ, Altın Arıĝ, Ay Huucın", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 11 (22). s. 1-12.
- ÖZKAN, Fatma (1997). *Altın Arıĝ Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları.
- ULUIŞIK, Yaprak P. (2018). *Sibiryaya Sahası Türk Destanlarında Yeraltı Dünyası*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- YILMAZ, Mehmet (2011). "Hakas Kadın Kahramanlık Destanlarından Huban Arıĝ'da Kadın Kahramanlar". *Journal of New World Sciences Academy (NWSA)*, 6 (2). s. 234-250.